

Mladen Stajić

mladen899@yahoo.com

Urbana legenda o duhu u jagodinskom Zavičajnom muzeju**Apstrakt:**

Predmet ovog rada je konstrukcija urbane legende o duhu u jagodinskom muzeju u lokalnom kulturnom, istorijskom, političkom i ekonomskom kontekstu, pri čemu se različiti narativi dijahronijski sagledavaju i objedinjuju u sinhronoj perspektivi, sa osvrtom na slične legende u svetu. Analizom sadržaja priča i postupaka aktera otkrivamo mnogobrojne aspekte i značenja ove urbane legende koja ostaju prekrivena u njenoj osnovnoj formi i pružaju nam uvid u lokalnu i nacionalnu političku situaciju, kao i u ekonomski potencijal upotrebe mitskih konstrukcija u turističke svrhe, odnosno otvorenost ili zatvorenost formalnih institucija, medija i pojedinaca za mogućnost upotrebe i prilagođavanja ovakvih narativa sopstvenim interesima i potrebama.

Ključne reči:

Urbane legende, narativi, ukleta mesta, verovanja u duhove, raskršće, turizam mističnog i okultnog, muzeologija, fejklor.

Početak februara 2008. godine Jagodinom su počele da kruže priče o čudnim dešavanjima u gradskom Zavičajnom muzeju. U roku od nekoliko dana, većina građana ovog malog mesta u svojim svakodnevnim konverzacijama pomenula bi priču o sigurnosnim kamerama, ukletom raskršću i novoj prvorazrednoj turističkoj atrakciji, jagodinskom duhu! Iako su priče po pravilu praćene dozom podsmeha i neverice, neretko bi na površinu izlazili pokušaji objašnjenja koji se oslanjaju na stare legende i narodna verovanja, ali i pokušaji racionalizacije kroz takozvana "logična" obrazloženja. Ova urbana legenda ima svoju osnovnu konturu koja se u pričanjima pojedinih kazivača proširuje u cilju što preciznijeg dočaravanja mistike i specifičnosti lokalnog konteksta, dok kod drugih ostaje svedena i kao takva može biti prepoznata u pričama koje su se pojavile i u drugim krajevima sveta.

Osnovni cilj ovog rada biće separacija univerzalnog i lokalnog elementa urbane legende, kako bi se ponudio okvir za razumevanje konteksta u kome ona nastaje, značenja koja joj se pridaju i aktera i njihovih uloga u konstruisanju same priče. Korišćeni su novinski članci koji su se bavili ovim problemom, forumi na internetu, kao i direktni razgovori sa preko 25 informanata kojima je ova urbana legenda bila poznata, među kojima su i novinari koji su priču popularizovali, radnici muzeja i meštani Jagodine. U radu se ne postavlja pitanje istinosti priče, već se prate i analiziraju njene pojedine varijante sa ciljem osvetljavanja različitih uglova recepcije i tumačenja, posmatrajući celu priču kao još jedan urbani mit koji se oslanja

na različite stare legende ovoga kraja, koje se ulivaju u savremenu fabulu o duhovima i sigurnosnim kamerama u jagodinskom Zavičajnom muzeju.

Legende o duhovima u muzejima

Osnovna lokalna priča

Radnici firme koja je postavljala video nadzor u jagodinskom Zavičajnom muzeju, počeli su da dobijaju učestale žalbe da se kamere kvare i uključuju u toku noći, iako se one aktiviraju na toplotnu energiju koju emituje čovek ili životinja. S obzirom da su kamere postavljali i u mnogim drugim objektima i kvarova nije bilo, sumnjali su da je u pitanju pad napona. Ovo se ispostavilo kao tačno za jednu od kamera, ali ostale tri nisu sa njom bile povezane. Odlučili su da pogledaju snimak i bili su šokirani! Kamere su snimile neko beličasto paperje koje je lelujalo, sjedinjavalo se, pretvaralo u neku senku, a potom nestajalo. Nije jasno ni kako kamera, koja nija pokretljiva, može da se pomera gore-dole, što su utvrdili na snimku. One su potpuno fiksirane i jedino bi čovek mogao da ih pomera, upotrebivši silu. Međutim, sve četiri galerije u kojima je instaliran video-nadzor su pod katancem, što znači da niko nije mogao da uđe. Sem toga, kamere bi to zabeležile.¹

Priča o duhu u Viktorijanskom muzeju u engleskoj

Jedna od najvećih televizijskih kuća na svetu, BBC, 2. februara 1999. na svom internet sajtu objavila je priču o "paranormalnim" aktivnostima u muzeju u Lesteru, Engleska.² Sigurnosne kamere Belgrejv muzeja, zabeležile su nesvakidašnji prizor u toku noći u muzejskom dvorištu. Kustos muzeja Stjuart Varburton izjavio je da su se sigurnosne kamere aktivirale oko 4.50h ujutru i da su se na snimku pojavile dve nepoznate figure. Kamera se fokusirala na ove objekte, koji su se nakon pet sekundi pretvorili u maglu i lagano nestali preko ograde. Sam kustos bio je ubeđen da je mesto ukleto. Ova priča protutnjala je Engleskom i obišla svet zbog činjenice da su za ovaj muzej i ranije bili vezivani misteriozni događaji. "Viktorijanska dama", kako se često naziva utvara u koju veruju mnogi radnici i posetioci muzeja, navodno se prikazala u nekoliko navrata. Ona je postala zaštitni znak muzeja i dospela u turističku ponudu grada Lestera, kao deo ture koja obilazi ukleta mesta. Popularnost je porasla nakon video snimka koji su zabeležile sigurnosne kamere, pa su ovo mesto posetili i brojni parapsiholozi, među kojima dr Leri Monc, predsednik Međunarodnog društva za

¹ Prema Mitrović, Anita, Muzej duhova, Kurir 16.2.2008.

² Preuzeto sa zvaničnog sajta BBC-a http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/270457.stm

istraživanje paranormalnog, koji je poslužio kao inspiracija za film Ghostbusters..³

Duh u Muzeju Edvarda Dženera

Čini se da novinari BBC-ja imaju “šesto čulo“, kada su u pitanju susreti sa onostranim, pa je tako i fotograf ove televizijske kuće, na snimku u Edvard Džener muzeju u Glosteršeru 14. maja 2009. prilikom fotografisanja muzeja u cilju izrade virtuelnih slika koje se rotiraju za 360°, uhvatilo mistični lik, koji sedi na stolici, iako takvog lika, ni stolice u muzeju nema. Raširila se legenda, da je to duh naučnika kome je ovaj muzej posvećen. Direktorica muzeja, Sara Parker, bila je više nego iznenađena ovakvim ishodom fotografisanja. Ostale je pri tvrdnji da iako nije sigurna da li veruje u duhove ili ne, ubeđena je da do tada nije videla ništa tome slično u muzeju. Na pitanje da li bi to mogao da bude duh samog Edvarda Dženera, uzvratila je zapažanjem da su u tom sektoru domaćinstva boravile sluge i naročito vojnici, tokom 19. i 20. veka i izrazila sumnju da bi duh mogao da bude bivše vojno lice.⁴

Duhovi u Juti

Da ova priča živi i preko okeana, potvrđuje nam slučaj iz Pionir memorijalnog muzeja u Juti, u kome su, 10. oktobra 2007. kamere za video nadzor zabeležile nejasan obris ženskog lica, u ranim jutarnjim satima, koje se pojavilo ispred kamera u trajanju od pet sekundi. Službe za održavanje, radile su popravke na kameri, ali se ova pojava iznova ponavljala u nekoliko sukcesivnih dana, a kada bi radnici muzeja odlazili da provere slučaj, lice bi nestajalo. Mnogi sumnjaju da je u pitanju odraz, pošto ima puno stakla u prodavnici suvenira u kojoj se ovaj lik pojavljuje. Isključivo se javlja noću, kada je u sobi mrak. Muzej je u pomoć pozvao i državno odeljenje za javnu bezbednost koje je ispitalo slučaj. Međutim, odbijanje nadležnih organa da komentarišu nalaze, izazvalo je još veće spekulacije i nagađanja o istinitosti priče.⁵

³

Videti:
<http://www.mysterymag.com/hauntedbritain/index.php?subID=2&artID=72&page=article> i

<http://www.aaincteam.com/content/venues-page>

⁴ Preuzeto sa
http://www.bbc.co.uk/gloucestershire/content/articles/2009/05/18/ghost_in_the_article_feature.shtml

⁵ Preuzeto sa <http://www.deseretnews.com/article/1,5143,695223465,00.html>

Analiza

Kao što možemo da vidimo, slična fabula prisutna je u svim ovim legendama i može se svrstati u jednu od "klasičnih" priča o ukletim mestima i duhovima. Ono što je novo u ovim urbanim legendama je mesto koje su duhovi naselili, muzeji, koji u sebi nose deo istorije i sećanje na prošle događaje i ljude i koji zamenjuju napuštene kuće, zamkove, vodenice, groblja...⁶ Sigurnosne kamere i fotoaparati osavremenili su način dokazivanja verodostojnosti priča i daju težinu izjavama "očevidaca", ali i pružaju nove mogućnosti za dokazivanje i opovrgavanje. Tehničke inovacije mogu same postati uzročnik širenja folklornih narativa, naročito u vreme kada određeno tehnološko dostignuće dobija na popularnosti, a većina ljudi ne razume u potpunosti proces i način njegovog funkcionisanja. Ovo daje mogućnost špekulacije na temu alternativnih rešenja problema usko tehničke prirode, koji sada prelazi u sferu mitološkog i misterioznog.⁷ Način na koji se sigurnosne kamere ponašaju, kako se aktiviraju i šta može da izazove njihov kvar i greške prilikom snimanja ostaje miserija za većinu laika, te stoga ostavlja mogućnost konstrukcije različitih viđenja istog događaja, od onih koji korespondiraju sa realnošću, do onih koji zalaze u paranormalno i onostrano.

Pored navedenog, kao i pored načina širenja putem masovnih medija, urbanim legendama ih čini činjenica da se javljaju u različitim delovima sveta pri čemu su u osnovnom delu gotovo istovetne. Glavne elemente priče sačinjavaju mesto (lokalni muzej), vreme (gluvo doba noći), mitska bića (duhovi), čuvari koji primećuju nepravilnosti u radu sigurnosnih kamera (osim u slučaju muzeja Edvarda Dženera gde fotograf beleži snimak pomoću foto-aparata), služba za održavanje sigurnosnog sistema, koja negira kvar i novinari koji popularizuju priču. Takozvano "gluvo doba" je obično ponoć, ali može biti i drugo doba noći kada nastane tišina i izgubi

⁶ O ukletim mestima u američkom folkloru pogledati J. Belanger, *The World's Most Haunted Places*, Franklin Lakes, NJ: New Page Books, 2004. i J. Belanger, *Encyclopedia of Haunted Places*, Franklin Lakes, NJ: New Page Books, 2005. O mitskim bićima srpskih predanja i mestima njihovog pojavljivanja konsultovati D. Bandić, *Narodna religija Srba u 100 pojmova*, Nolit, Beograd, 2004. i S. Zečević, *Mitska bića srpskih predanja*, Vuk Karadžić i Etnografski muzej, Beograd, 1981.

⁷ Barbara Alen je pokazala kako je razvoj fotoaparata uticao na formiranje priče o „licu na prozoru“. Krajem 19. veka u SAD je kruzio popularan narativ o nevinom čoveku koji je osuđen na smrt. Prema ovoj priči lik ovog čoveka pojavio se na prozoru njegove kuće kada je bljesnula munja i ostao je zabeležen na prozoru na takav način da nije mogao biti uklonjen ribanjem, a čak ni zamenom stakla. On je bio podsetnik zajednici na nepravdu koju su njeni članovi učinili. Autorka dovodi u vezu vreme i način kreiranja priče sa vremenom omasovljavanja upotrebe fotoaparata. Videti: Barbara Allen, The „Image on Glass“: Technology, Tradition, and the Emergence of Folklore, in *Western Folklore*, Vol. 41, No. 2, 1982. 85-103.

se vremenska orijentacija i obično predstavlja idealno vreme za kontakt sa onostranim kako u lokalnom folkloru, tako i na globalnom nivou.⁸ Mesto samog muzeja se menja, kao i duh koji se navodno pojavljuje, zavisno od lokalnog konteksta, ali se uklapa u gore navedenu strukturu. Stav koji muzej zauzima po ovom pitanju razlikuje se od muzeja do muzeja i varira od negiranja i odbacivanja priča, do njihovog korišćenja u turističke svrhe. Mediji imaju značajnu ulogu u popularizaciji samih urbanih legendi i s obzirom na njihov multimedijalni karakter, lako se šire preko interneta i masovnih medija.

Varijante	Srpska	Engleska	Američka
Mesto	Zavičajni muzej u Jagodini	1. Belgrejv muzej u Les-teru 2. Muzej Edvarda Dženera u Gloučesteršajeru	Pionir memo-rijalni muzej u Juti
Stav muzeja	Poriče	Koristi u turističke svrhe	Poziva u pomoć nadležne organe
Način dokazivanja	Sigurnosne kamere	1. Sigurnosne kamere 2. Fotoaparati	Sigurnosne kamere
Način širenja	Usmeno i medijski	Usmeno i medijski	Usmeno i medijski

Proširena lokalna varijanta priče

Ova priča pojavila se u novinama Kurir i Blic, kao i na internet portalima Mondo, Naslovi i drugim⁹, pod spektakularnim nazivima, “muzej duhova“, “ukleti muzej“, ali lokalne gradske novine i druga sredstva informisanja, ostala su nema, iako je ova priča već neko vreme kružila po Jagodini. U nameri da se priča rekonstruiše sa svim svojim sastavnim elementima, obavljani su razgovori sa brojnim informantima, kako u samom muzeju, tako i sa građanima koji su priču načuli, prepričavali i o njoj imali određeno mišljenje.

Priča o duhovima u jagodinskom muzeju nije nastala od trenutka kada su bezbednosne kamere zabeležile neobična kretanja. Ona je kružila gradom i ranije jer se prepričavalo da se iz depoa muzeja čuju koraci i lupanje

⁸ Videti u D. Bratić, *Glavo doba*, Beograd: Plato XX vek, 1993. i S. Kulišić, *Srpski mitološki rečnik*: Beograd, Etnografski institut SANU, 1998- s.v. raskršće, raskrsnica.

⁹ Videti Mitrović, Anita, Muzej duhova, Kurir 16.2.2008., <http://www.mondo.rs/v2/tekst.php?vest=87134> Sajt internet portala “Mondo“, <http://www.naslovi.net/2008-02-16/kurir/muzej-duhova/574639> sajt “Naslovi“

vratima u gluvo doba noći, iako ljudi u depou nema. O tome su govorili i radnici muzeja kada su zbog pripreme izložbe ostajali kasno noću u prostorijskim prostorijama koje su u neposrednoj blizini depoa. Govorilo se o metalnim vratima koja be se sama zatvorila uz veliki prasak, iako je očigledno da zbog njihove masivnosti, vetar to nije mogao da izazove. Sve različite priče, kulminirale su video snimkom koji nikada nije izašao u javnost, zbog izričitog protivljenja čelnika muzeja, ali je kroz novinske članke u visoko tiražnim dnevnim listovima, priča ubrzo prerasla lokalne okvire i postala poznata i po forumima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Ipak priča ima mnogo šire i dublje korene od onih prezentovanih u novinama i može se uobličiti kroz razgovor sa brojnim meštanima koji zajedno dodaju različite delove slagalice, čineći tako priču složenom i višeslojnom i pružajući nam mogućnost opažanja političke i ekonomske pozadine kao i mogućnost razumevanja lokalnog kulturno-istorijskog konteksta.

Kroz odabrane izjave, zabeležene u celosti u svom izvornom obliku, mogu se izdvojiti različiti aspekti jedne iste priče i sam odabir onoga što se naglašava i onoga što se zanemaruje ili prećutkuje, govori o različitim doživljajima i prijemu ove urbane legende među lokalnim stanovništvom.

Izjave informanata

Jasna Milić, domaćica

Mislim da su ove ljude, iz muzeja, koji su to prijavili, sad ismejali i svi se prave da su oni umislili te duhove i čudne zvuke na koje se žale godinama. Snimak nisam videla i ne mogu da kažem, ali ja sam jednom gledala pre pet ili šest godina policijsku akciju kad se uključio alarm u muzeju noću, kao na kraju ispalo nisu zaključali vrata pa ih vetar otvorio. Ja imam trideset i sedam godina i stvarno znam da su se tu često desivale saobraćajne nesreće, jer živim u komšiluku. Nema veze sa "Palmom"¹⁰ i turizmom. Odavno se to priča i za mesto ispod Budžinog brda, tačno preko puta znaka gde piše Jagodina, to mesto stari ljudi zovu "ubilci" pitajte nekog dedu iz okoline. Tu je kao bio zapis drvo, koje su isekli kad su pravili put i onda su počele nesreće. I ovo je nešto tako. Kažu da je tu bila džamija. Ja samo hoću da kažem da ti ljudi što tamo rade nisu bezveze pričali i valjda oni znaju bolje od nas koji smo tamo bili jednom ili dva puta. Čula sam da muzej nikad nije osveštan, a naša crkva uči da svaki dom mora da se osvešta, pa ko zna što to može da bude.

¹⁰ Informantkinja misli na gradonačelnika Jagodine Dragana Markovića "Palmu"

Nikodije Spasić, novinar i istraživač istorije Jagodine i narodnih predanja vezanih za mesto

To je takozvano "mesto jauka". Na mestu Zavičajnog muzeja nekada se nalazilo sresko načelstvo gde je suđeno neprijateljima države, a pretpostavlja se da su se tu događala i ubistva. Postoje priče da od depoa tuneleom može da se iziđe kod reke Belice gde su zatvorenici streljani. U Jagodini su postojale dve džamije. Jedna od njih bila je na mestu današnjeg Opštinskog suda koji se nalazi tik uz Zavičajni muzej. Džamija je srušena čak, kako neki smatraju u trenutku kada su vernici bili na molitvi. Prema legendi džamija je građena od kamena uzetog sa pravoslavne crkve koju su Turci srušili pa se tokom gradnje i sama urušavala. Zato su kraj njenih vrata uzidali dečaka Đorđa koji ih je prokleo. Džamija se srušila u ramazanskoj noći za vreme molitve, dok su Turci klanjali, a nad njima odjekivali jauci uzidanog Đorđa. U blizini je bio i zatvor. Ova raskrsnica, gde se nalaze Opštinski, Okružni sud, MUP i Zavičajni muzej, koja je jedna od centralnih u Jagodini, poznata je po brojnim saobraćajnim nesrećama.

Nikola Stanojević, učenik osnovne škole

Čuo sam za tu priču i mi smo plašili devojčice kad smo išli u muzej sa školom. Tamo ima puno starih stvari i oružja i kao zbog toga može da se učini nekom da vidi duha. U novinama su pisali da su ih snimili na kameri i da se kamere pomeraju iako su zaglavljene. Ali tu sliku što sam ja video, tu se ništa ne vidi. Duh drugačije izgleda. Meni je deda pričao da to ima veze sa ratom, i da se on, kad je bio mali, plašio tog mesta jer su tu mučili i ubijali neprijatelje. Kaže da sad njihove duše nisu otišle na drugi svet jer su ih tako mučili. Ja ne verujem u tog duha i mnogo mi je smešno kako se devojčice plaše kad iskočiš ispred njih, kad smo bili tamo.

Baba Rajka, penzioner

To je bilo u zimu 2008. godine. Sećam se da je nekoliko dana celo mesto pričalo o tome. Nije da ja verujem u duhove i avete, ali čoveku nije svejedno kad čuje tako nešto. Ja u grad idem retko, na pijac i u opštinu, a za tog duha sam prvo čula od male dece po komšiluku. Međutim, pričala mi i komšika Jelena, da poznaje jednog što tamo radi i on kaže da je istina. Malo, malo, pa se noću začuje kao neka galama i kao da neko hoda. Ja evo i sad se naježim kad pomislim. Ali tako je to mesto. Tu su nekad Turci klanjali i onda je pao krov i oni su svi pomrli. A kad neko tako strada on ne može da se umiri. Ali evo sad to više niko ne pominje. Svako čudo za tri dana.

Aleksandar Antonijević, ekonomista

Ja sam za tu priču čuo iz novina. Kamere su snimile nešto beličasto usred noći u muzeju i svi su odmah pomislili na duha. Pa valjda je verovatnije da kamere nisu radile kako treba ili da se skupila neka prašina i grinje. Znam da su ovi što su postavljali video nadzor tvrdili da je sve bilo uredu, ali da neće možda novinama i svim potencijalnim klijentima javno da priznaju da nisu dobro odradili posao? Tu je glavno pitanje ko je od toga imao interes. Za mene su sve ostalo babske priče. Nama su samo još duhovi falili! Posle akva parka i zoološkog vrta, voštanih figura i nove fontane, ovo je po meni bio još jedan trik lokalne samouprave koja narodu hoća da zamaže oči! Narod voli da vidi i čuje neke čudne stvari i legende i onda manje misli na to što nema posla i šta će sutra deca da jedu. Doneli su nam majmune i sad nas plaše duhovima! Ja ne znam ko u to može da veruje, ali ovi iz vlasti sigurno su hteli da dovuku po nekog čoveka koji to pročita u novinama i seti se da u toj Jagodini postoji veliki bazen i zoološki vrt i tako postane potencijalni turista. Svaki marketing je dobar marketing, pa makar on uključivao i duhove.

Legenda u kontekstima

Religijski kontekst

Ovakve priče javljale su se u više varijanti. Od bojnih izjava različitih informanata, odabrane su one koje se mogu smatrati reprezentativnim za pojedine varijante priče.

Prva se nadovezivala na legendu o srušenoj džamiji koja se po narodnom predanju nalazila na mestu današnjeg muzeja. Prema verovanju ovu džamiju Turci su izgradili od kamena uzetog iz porušene pravoslavne crkve, što je samo po sebi nosilo prokletstvo. Da bi se građevina održala, Turci su u nju, kao u mnogim narodnim pesmama i predanjima, uzidali živog momka pravoslavne vere, po imenu Đorđe. Tokom ramazanske noći, kada je džamija bila puna vernika, začuo se jauk nesrećnog Đorđa, a potom se džamija obrušila na Turke koji su tako stradali.

Postoji i druga varijanta priče da se na mestu muzeja, nekada nalazilo sresko načelstvo, u kome je suđeno državnim neprijateljima, pa se pretpostavlja da su se tu događala i ubistva. Veruje se da se od depoa, podzemnim tunelom, može stići do reke Belice gde su zatvorenici vođeni na streljanje.

U vezi sa tim je i treće verovanje u kobno raskršće ispred današnjeg muzeja, na kome su se dešavale brojne saobraćajne nesreće. Raskršća se i inače u narodu smatraju nečistim mestima, a postoje indicije da su se ne-

kada na raskršćima sahranjivali mrtvi.¹¹ Kod Srba postoji običaj da se na njima pokojnik spušta na zemlju i prekadi. Po verovanju, raskršća su mesta gde se okupljaju demoni, i po brojnim pričama ovo je mesto pojavljivanja brojnih priviđenja, pa se zato raskršća noću izbegavaju.¹² Kulišić navodi da se u pojedinim delovima naše zemlje sprovodio i običaj pod nazivom prokletije, prilikom kojeg bi meštani zajedno kleli nepoznatog počinioca određenog krivičnog dela, bacajući kamenje na gomilu, pa je i on sam morao da kune sebe i svoje najbliže. Ovo je bio moćan mehanizam društvene kontrole u nedostatku državnih pravosudnih organa, jer bi počinitelj često pod pritiskom kletvi priznao prestup.¹³ Dobrila Bratić primećuje da je reč o prometnom mestu na kojem se susreću putevi koji vode na različite strane “ovog” sveta, ali koja istovremeno predstavljaju prostore na kojima se „socijalno trasirani putevi opasno ukrštaju sa bespućima onostranog“.¹⁴ Autorka ističe da se takva višeznačna komunikacija može razumeti kroz prizmu velike društvene važnosti ovakvog mesta, na kojem se potreba za socijalnim povezivanjem, prepiliće sa poljem koje ostaje van domašaja apsolutne društvene kontrole. Zbog svega ovoga, priče o ukletim raskršćima nisu retka pojava u tradicionalnim narativima srpskog naroda.

Sve navedene priče završavaju se verovanjem o tome da duše pobijenih i umrlih ljudi, sada obitavaju u depou muzeja. Zato priča o jagodinskom duhu za meštane nije bila nova. Pored toga, muzejska zbirka sadrži i određene osteološke ostatke iz raznih perioda, a ustaljeno je verovanje da svaki muzej koji u svojoj građi ima kosti, urne, nadgrobne ploče, ili se nalazili na mestima koje su u prošlosti bila mučilišta ili zatvori, ima specifičnu vrstu “energije“.

VARIJANTA	PRVA	DRUGA	TREĆA
VREMENSKO ODREĐENJE	TURSKO DOBA	KOMUNISTIČKI PERIOD	SAVREMENO DOBA
DUHOVI-ŽRTVE	ĐORĐE I TURSKI VERNICI	POLITIČKI ZATVORENICI	STRADALI U SAOBRAČAJNIM NESREĆAMA
MESTO NESREĆE	DŽAMIJA	SRESKO NAČELSTVO	RASKRŠĆE

¹¹ S. Kulišić, *Srpski mitološki rečnik*: Beograd, Etnografski institut SANU, 1998. s.v. raskršće, raskrsnica

¹² Videti u S. Josifović, *Raskršća u antičkom i modernom verovanju*, Državna štamparija kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1932. 52-64.

¹³ Ibid, 371-373

¹⁴ Videti u D. Bratić, *Gluvo doba*, Beograd: Plato XX vek, 1993. 134.

U sve tri varijante priče, zajednički su duhovi pobijenih, odnosno poginulih ljudi koji sada obitavaju u muzeju. U prvoj varijanti o džamiji, u depou može biti duh uzidanog Đorđa, koji se kao i svaki Đorđe u srpskom narodnom verovanju osvetio Turcima, ili mogu biti duhovi postradalih Turaka. U drugoj varijanti o sreskom načelstvu, može se raditi o duhovima političkih zatvorenika koji su odatle vođeni na streljanje na obalu Belice. U trećoj varijanti o kobnom raskršću, mogu biti duhovi ljudi stradalih u saobraćajnim nesrećama.

Tako ova ista priča nalazi svoj koren u različitim vremenskim epohama i polazeći od različitih događaja, vezanih za isto mesto, nalazi ishodište u događajima u sadašnjem muzeju.

Kao posebna varijanta mogu se izdvojiti i priče negiranja, odnosno "logična" i racionalna tumačenja ovih događaja. Priče da grinje i prašina mogu da pokrenu kamere, miš koji aktivira senzore i pomera samu kameru, pad napona koji izaziva namagnetisanost objektiva i pojavljivanje čudnih kontura na snimcima, zaprljanost sočiva kamera ili njeno nepravilna instalacija, promaja i dašak vetra, samo su neke od njih.

Poseban aspekt religijskog konteksta predstavlja ponašanje posetilaca muzeja, kako kod nas, tako i u svetu koje ukazuje da se na izložbene prostore gleda sa pijetetom i određenom dozom straha od narušavanja uspostavljenog mira, pa stoga u muzejima najčešće vlada tišina tj. takozvani „beli šum“.¹⁵ Ljiljana Gavrilović smatra da iako naizgled suprotstavljen tišini, „beli šum“ zapravo predstavlja njenu supstituciju, jer se u takvom ambijentu ne izdvaja ni jedan poseban zvuk, a glasan razgovor, smeh ili slična forma individualnog izraza bivaju okarakterisani kao pokazatelji nekulture i lošeg vaspitanja.¹⁶ Ponašanje posetilaca muzeja, zapravo nalikuje ponašanju posetilaca religijskih objekata koji imaju prvenstveni cilj obilaska, a ne molitve. Turistička poseta moštima svetaca ili divljenje freskama i ikonama određenog manastira, ne razlikuje se od turističke posete muzeju sa eksponatom mumije egipatskog faraona ili slike vrhunskog umetnika. Prema tome, ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da obe institucije obavija veo tradicije i određena doza mistike i straho-poštovanja, što dovodi do toga da se posetioci ponašaju gotovo pobožno, nije teško inkorporirati verovanja vezana za nadprirodno u muzeje, čiji ambijent u mnogome podseća na atmosferu koja vlada u crkvi ili džamiji.

¹⁵ Ivan Kovačević pokazao je da se ovakov odnos u izuzetnim slučajevima može porušiti na primeru izložbe pod nazivom „Issa“ održane u Galeriji SANU, u Beogradu, 1985. godine. Tokom izložbe posetioci su ubacivali važeće novčiće u staklenu vitrinu sa izloženim amforama. Ovaj akt je protumačen kao „kupovina sreće“. Videti u: I.Kovačević, *Semiologija mita i rituala II, Savremeno društvo*, Srpski geneološki centar, Beograd, 2001. 181-189.

¹⁶ Lj. Gavrilović, *Kultura u izlogu: ka novoj muzeologiji*, Etnografski institut SANU, Beograd, 2007. 115.

Politički kontekst

Mesec februar 2008.godine, bio je pun političkih i nacionalnih tenzija u Srbiji, jer se uveliko pripremalo proglašenje nezavisnosti Kosova. Svi mediji prenosili su izjave svetskih i srpskih zvaničnika o ovom pitanju, a istovremeno su rasle nacionalne tenzije i predstave o ugroženom srpstvu koje se, po uverenjima medija i nacionalno orjentisanih političara, tradicionalno vezuje za Kosovo. Na dan kada je tekst o duhu u jagodinskom muzeju objavljen, u Kuriru i Blicu, 16. februara, Evropska unija je odobrila slanje milicije i misije Euleksa na Kosovo, a narednog dana Kosovo je proglasilo nezavisnost. Kao reakcija na to, stranke koje sebe nazivaju patriotskim, organizovale su miting "Kosovo je Srbija", na kome se 21. februara okupilo više stotina hiljada ljudi.¹⁷ Miting je međutim imao neslavan epilog, jer je došlo do velikih nereda na ulicama grada, paljenja ambasada i razbijanja izloga, pri čemu je jedan mladić poginuo, 200 povređeno, a 192 osobe su privedene,¹⁸ a negativna slika je kulminirala video klipom "Kosovo za patike", koji prikazuje pljačku prodavnica u centru Beograda i posebno dve devojke koje koriste priliku da pokradu patike iz razbijenih izloga.

Nakon martovskog nasilja 2004. godine na Kosovu i Metohiji, prilikom kojeg je oštećen ili uništen veliki broj srpskih crkava i manastira, u noći između 17. i 18. marta, usledio je jednako vandalski čin odmazde u Beogradu, Nišu i Novom Sad koji se završio spaljivanjem džamija i demoliranjem sedišta islamske zajednice. Ovaj akt osuđen je od strane tadašnjih vodećih političara i ostalih verskih zajednica i pruzrokovao je razrešenje određenih policijskih zvaničnika, ali je činjenica da ni šest godina nakon ovih dešavanja ne postoji važeća sudska presuda za dvadesetoricu optuženih za ovaj čin.¹⁹

Zato se podsećanje na rušenje turske džamije u gradu u kome je na vlasti stranka "Jedinstvena Srbija", poznata po zalaganju za radikalno rešenje kosovskog pitanja, teško može smatrati slučajnim i van trenutne političke situacije. I ime Đorđe, kako se po verovanju zvao srpski mladić uzidan u džamiju, istovetno sa Karađorđevim imenom i njegova osveta kroz rušenje džamije, imaju svoje mesto u nacionalnom doživljaju aktuelnih političkih događaja.

¹⁷ Videti: Održan miting "Kosovo je Srbija", Internet sajt B92, 21.2.2008.

¹⁸ Bilans jučerašnjih nereda, Internet sajt B92, 22.2.2008.

¹⁹ Suđenje optuženima za paljenje džamije počinje 19. aprila, Politika, 19.3.2010. <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Sudjenje-osumnjichenima-za-paljenje-dzamije-pochinje-19-aprila.lt.html>

Ekonomski kontekst

Vreme u kome se javio ovaj tekst za Jagodinu je bilo vreme prosperiteta, pogotovo na turističkom planu. Nova lokalna vlast je uspela da u uslovima ekonomske krize Jagodinu ucrtala u turističku mapu Srbije izgradnjom akva-parka, zoološkog vrta, uređenjem zapuštenog parka i otvaranjem muzeja voštanih figura. Polazeći od ideje da svako pojavljivanje u nacionalnim sredstvima informisanja, predstavlja marketing, mnogi su i priču o duhu u Jagodinskom zavičajnom muzeju shvatili kao propagandno sredstvo i turističku atrakciju.

Postoji poprilično veliki broj primera korišćenja okultnog u turističke svrhe i putovanja inspirisana popularnim mitovima i legendama, kao i brojnim folklornim i „fejlornim“ elementima postaju deo uobičajene turističke ponude određenih zemalja i regiona, kao što su „Robin Hud turizam“ u Engleskoj, ukleti zamkovi“ u Škotskoj ili „veštičja magija“ Salema.²⁰

Ponekad muzeji prihvataju narative o duhovima i onostranim bićima kako bi prouzrokovali uzbuđenje ili strah, ali pretnja ne treba da bude suviše realistična, već da ostane u granicama igre i prihvatanja uloga izazivača i avanturiste.²¹ Ana Viečorkievič navodi primer narativa koji nudi Reksmuseum, muzej antikviteta u Lajdenu:

„Mnogi ljudi smatraju da su mumije jezive, i na prvi pogled one to jesu. Mumije su ljudi i životinje koji su umrli pre nekoliko hiljada godina. Šta više, horor filmovi i stripovi su samo pogoršali situaciju. Oni često predstavljaju mumije koje koje se iznova vrata u život. Da li se usuđujete da uđete u sobu punu mumija?“²² Autorka primećuje da se posetiocima sugerise ne da se plaše onoga što će videti, već da prihvate ulogu koja im se nudi kako bi i sam doživljaj bio uverljiviji.

Uvodeći koncept „sataniskog turizma“, Fajn i Viktor zastupaju poziciju da ono što masovni mediji karakterišu kao skardne pokazatelje jačanja satanizma među mladima, zapravo ne predstavlja ništa drugo do još jednu formu izražavanja mladalačkog bunta i novu formu turizma, kao što je „oživljavanje legendi“ i da je sam udeo satanističke ideologije i poznavanje njenog učenja marginalan i zanemarljiv.²³ Prema ovim autorima, mesto koje privuče pažnju može biti povezano sa lokalnom legendom o duhu i okultnom, ali to neumanjuje značaj činjenice da to mesto treba iskusiti i

²⁰ Ana Banić, Drakula kao kulturni konstrukt u turističkoj ponudi Rumunije, *Etnološko-antropološke sveske*, 14. n.s. br. 3, 2009. 93.

²¹ Anna Wiczorkiewicz, *Science, magic and religion: the ritual processes of museum magic*, Ed by Mary Bouquet, Nuno Porto, Berghahn books 2005. 53-54.

²² Ibid, 53.

²³ Gary Alan Fine and Jeffrey Victor, Satanic Tourism: Adolescent Dabblers and Identity Work, *The Phi Delta Kappan*, Vol. 76, No. 1, Sep., 1994, 71.

doživeti na istovetan način kakav bi to učinili njihovi roditelji na njihovim omiljenim turističkim destinacijama. Ovakve avanture najčešće podrazumevaju proveravanje lokalne legende o nekom zastrašujućem mestu kakvo je groblje ili ukleta kuća. I onda kada ovakvi poduhvati uključuju korišćenje čini ili izvođenje rituala, njihovi postupci ne podrazumevaju implicitno i posvećenost onostranom i okultnom, već neobičan zanimljiv način za provodjenje subotnje noći.²⁴

Korišćenje "onostranog" u svrhu propagiranja turizma razvijeno je i u neposrednom okruženju. U Rumuniji je, tokom sedamdesetih godina XX veka, počeo da se omasovljuje „drakulijanski turizam“, koji je podrazumevao potragu za književnim, istorijskim i nadprirodnim korenima mita o Drakuli, na šta je turistička industrija odgovorila uvođenjem tzv. „Drakultura“, a rumunsko ministarstvo turizma uložilo je naročite napore u osmišljavanje načina eksploatacije zapadne predstave o Drakuli i Transilvaniji, izlazeći sa idejom tematskog zabavnog parka koja, zbog promena vladajuće partije i protivljenja Rumunske pravoslavne crkve, nikad nije realizovana.²⁵

U Srbiji je sličan slučaj moguće prepoznati na primeru upotrebe lika Save Savanovića, kojeg je turističko udruženje "Valjevo za vas" odabralo za svoje zaštitno lice na sajmu turizma 2010. godine.²⁶ Lik iz pripovetke Milovana Glišića, poput svog "kolege" iz Stokerovog romana, iskorišćen je u cilju promovisanja Valjeva i njegove okoline, pa je kartonska lutka u prirodnoj veličini, između ostalog, nudila i obilazak lokalnih manastira. Ovo je izazvalo oštru reakciju crkve koja se usprotivila ideji da jedan vampir poziva turiste u Valjevo, što je protumačeno kao krajnje neprimereno s obzirom da je ovaj kraj poznat po brojnim crkvama i crkvenim velikodostojnicima poput vladike Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića. Ljudi iz turističke organizacije nisu hteli da se upustaju u dublju diskusiju, ali su optužbe odbacili stavom da upotreba ovog lika ne predstavlja nikakvu promociju vampirizma, okultizma ili bilo čega sličnog, ističući da je Sava Savanović predstavljen kao dobroćudni seljak koji ne pije krv, već „voli burek i Valjevsko pivo“. Bilo kako bilo, ovaj postupak se pokazao uspešnim jer je uspeo da privuče brojne posetioce štandu, koji je bio jedan od najposećenijih na sajmu. U međuvremenu u priču su se uključili i meštani Zarožja, kraj Bajine Bašte, koji su odlučili da ponude "gostoprimstvo" nepoželjnom vampiru i pokrenuli inicijalni odbor za „obnovu Savine vodence“.²⁷ U naselju je postavljen bilbord sa njegovim likom koji pokazuje

²⁴ Ibid

²⁵ Ana Banić, loc.cit.

²⁶ <http://www.blic.rs/Vesti/Srbija/194175/Crkva-protiv-vampira-kao-simbola-Valjeva>

²⁷ <http://www.blic.rs/Vesti/Srbija/194415/Savi-Savanovicu-nude-utociste-pored-Drine>

pravac ka vodenici i meštani su branili stav da Sava Savanović nema nikakvih dodirnih tačaka sa Valjevom, sem samog pisca Milovana Glišića, a da je vampir svakako bio stanovnik njihovih krajeva.

Uži socijalni kontekst

(ponašanje užih društvenih grupa – radnici muzeja, radnici obezbedjenja, uprava muzeja)

Na osnovu reakcija na ovaj događaj, ili nedostatka istih, možemo videti i određene stavove pojedinih aktera pogođenih ovom pričom. Radnici muzeja prvi su se obratili za pomoć službi za održavanje video nadzora. Oni su bili zabrinuti konstantnim snimanjem kamera u toku noći, iako one počinju snimanje na pokret, odnosno toplotu. Služba za održavanje video nadzora otkriva šokantni snimak i koristi ga kao izgovor za nesvakidašnje ponašanje opreme koju su postavili, i na ovakav način skidaju moguću odgovornost za loše obavljen posao prilikom instaliranja kamera. Radnici muzeja prihvataju priču i ističu ranija iskustva sa neobjašnjivim događajima u muzeju. Oni su voljni da razgovaraju sa medijima, čemu se rukovodstvo muzeja oštro protivi. Čelnici pokreću akciju potpisivanja cirkularnog pisma, pomoću koga se radnici obavezuju da neće kontaktirati sa novinarima. Oni smatraju ovakve vesti lošim advertajzingom za sam muzej i odbijaju da i sami komentarišu slučaj. Ovde nailazimo na opoziciju radnici-upravljajući čije se pozicije razlikuju kako po stepenu odgovornosti, tako i po stepenu obrazovanja, što je jedna moguća determinanta različitog ponašanja u ovoj situaciji. Radnici su skloniji senzacionalističkim pričama koje remete ustaljenu rutinu malog mesta, dok neprofitne, učmale, tradicionalne i akademski utemeljene funkcije u kulturi nemaju sluh za utilitarni aspekt senzacionalističke iracionalnosti. U međuvremenu priča se intenzivno širi među lokalnim stanovništvom i počinje da dobija obrise urbane legende. Lokalni novinari se interesuju, međutim nailaze na problem dobijanja informacija, kao i na protivljenje uredništva lokalnog lista "Novi put" da članak na tu temu objave, jer i oni poput predstavnika muzeja pokazuju odbojnost prema korišćenju mitskih priča o duhovima u komercijalne svrhe, pa su novinari priču uspeli da plasiraju kao dopisnici medija sa nacionalnom pokrivenošću koji nisu imali nikakvih averzija. Stalne postavke i izložbe retko nalaze prostor u domaćim medijima, ali se u izuzetnim slučajevima koji se prepoznaju kao senzacionalistički i skandalozni, tekstovi o muzejima povremeno mogu pronaći na stranama najčitanijih dnevnih novina.²⁸ Najčešće je reč o krađama pojedinih eksponata i njihovoj tržišnoj vrednosti, ili o pričama sa političkom konotacijom kao u slučaju

²⁸ Lj. Gavrilović, *O politikama, identitetima i druge muzejske priče*, Etnografski institute SANU, Beograd, 2009. 162-163.

izložbe „Odstupanja“ albanskih umetnika sa Kosova, koja je u januaru i februaru 2008. održana u Novom Sadu, ali nasilno prekinuta u Beogradu od strane nacionalističke organizacije „SNP Obraz“.²⁹ U ovim tekstovima, međutim, ne postoji ideja promocije samih muzeja i njihove kulturne delatnosti, već isključivo nastojanje da se zadovolje potrebe čitalaca novim senzacijama. Ovo se razlikuje od pisanja o muzejima u novinama u svetu, gde izvestaji o izložbama, aktivnostima i pojedinim artifaktima predstavljaju svakodnevnu praksu.³⁰ Ovaj podatak ukazuje na malu zastupljenost tema iz oblasti kulture u dnevnoj štampi u Srbiji ali i na činjenicu da su zatvorene muzejske zajednice van dominantnih društvenih tokova i nisu u dovoljnoj meri prilagođene potrebama savremenog potrošačkog društva. Lokalna samouprava se nije oglasila nakon objavljivanja priče o duhu u muzeju, ali se može pretpostaviti da je prećutno prihvatila pozitivne efekte pominjanja grada i još jedne senzacionalne priče, nekoliko meseci pred otvaranje Muzeja voštanih figura, što je predstavljalo veliki projekat lokalnih vlasti. Politički neobavezna da bude na racionalnom nivou, realno akademski neutemeljena zbog odsustva obrazovanog cenzusa sa vršenje političke vlasti, naspram obaveznosti visokog obrazovanja za vršenje činovničkih i upravljačkih poslova, lokalna samouprava se ne oseća nelagodno u poziciji tolerisanja novonastalih priča koje ne mogu imati negativne posledice na njihovu političku poziciju i planove.

Zaključak

Usled tehnoloških inovacija i povezivanja sveta u veliko “globalno selo“, ubrzan je protok informacija, pa je sada suvišno utvrđivati da li je urbana legenda o duhu u jagodinskom muzeju pozajmljena od engleskih ili američkih muzeja, ili je priča o duhu amalgam lokalnih i globalnih mitova.³¹

Film “Noć u muzeju“, režisera Šona Levija iz 2006.godine, baziran na istoimenoj dečijoj knizi hrvatskog autora, Milana Trenca, oživeo je maštu i mit, da muzejska mesta imaju specifičnu auru i mističnost, ostavljajući utisak da eksponati mogu pogledom da proprate posetioca, naprave pokret, ili čak, u gluvo doba, ožive! U centu fabule, nalazi se noćni čuvar, Lari Dejli (Ben Stiler), zapošljen u Američkom muzeju prirodne istorije. Komedijska počinje kada se svetla ugase, posetioci napuste muzej i eksponati počinu da se kreću. Film je doživeo veliki uspeh i zaradio više od 570

²⁹ Omogućite izložbu, B92, 8.2.2008. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=02&dd=08&nav_id=284078

³⁰ Lj. Gavrilović, loc.cit.

³¹ Videti: I. Kovačević, *Urbane legende*, Srpski geneološki centar, Beograd, 2009.

miliona američkih dolara, pa je doživeo i nastavak 2009. godine pod nazivom "Bitka za Smitsonijan". Američki muzej prirodne istorije odao je priznanje i zahvalnost autorima, na povećanju posete za 50 000 ljudi u odnosu na isti period prethodne godine. Ovo ukazuje na činjenicu da u popularnim pričama i urbanim legendama, svakako ima mesta i za muzejska mitska bića, a srpska premijera istog filma desila se samo godinu dana pre aktualizovanja priče o duhu u jagodinskom muzeju i mogla je doprineti dobroj recepciji ovakve priče.³²

Bilo kako bilo, priča o duhu u muzeju se nakalemila na stare lokalne priče o porušenoj turskoj džamiji, sreskom načelstvu i ukletom raskršću. U odnosu na slične legende na zapadu, (ne)reagovanje jagodinskih zvaničnika pokazuje veliku dozu zaziranja od senzacija povezanih sa mističnim i onostranim. Iako su u engleskom kontekstu, priču prihvatili sa velikom dozom entuzijazma i u skladu sa komercijalnim duhom potrošačkog društva ponudili na tržištu turizma, zajedno sa drugim "strašnim" pričama svoga kraja, rukovodstvo jagodinskog muzeja smatralo je ovu urbanu legendu kontraproduktivnom i nije dozvolilo narušavanje predstave o uglednoj i formalnoj naučnoj instituciji i "čuvaru tradicije", nasleđenoj još iz komunističkog perioda. U istom duhu i lokalni mediji nisu prihvatili priču koja bi im u komercijalnom pogledu dobrodošla. Ovo pokazuje da se naše društvo još uvek nalazi na prekretnici između kulturnih obrazaca iz predtranzicione ere i savremenih tokova. Ipak stanovništvo koje je uvek željno senzacija, prihvatilo je ovu priču i pomešano sa već poznatim glasinama, nastavilo da je širi, pretvorivši je u urbanu legendu sa brojnim varijacijama. I samo kretanje od tipa žrtvi koje su se javile kao duhovi, od verskih žrtava iz turskog vremena, preko političkih žrtava iz komunističkog vremena, do žrtava iz saobraćajnih udesa iz našeg vremena, pokazuje tranziciju vrednosti u srpskom društvu.³³

Vreme će pokazati da li će ova priča doživeti i svoj rimejk u još nekom muzeju u Srbiji, sa promenjenim akterima i novim lokalnim istorijsko-kulturnim varijantama. Vraćanje ljudi u muzeje, koje je sve očiglednije kroz manifestacije kakva je "Noć muzeja" može da podstakne ljude da lokalitete svojih strahova i fantazija prošire i na ovo do sada slabo iskorišćeno područje.

³² Videti internet sajt: The Internet movie database, <http://www.imdb.com/title/tt0477347/>

³³ O urbanim legendama u tranzicionom periodu u Srbiji vidi I. Kovačević, *Antropologija tranzicije*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2007.

Mladen Stajić

The urban legend about the ghost in the Heritage museum of Jagodina

The subject of this paper is the construction of the urban legend of the ghost in the Museum of Jagodina in local cultural, historical, political and economic context, where the different narratives are perceived diachronically and are integrated into a synchronic perspective, with reference to the similar legends in the world. By analyzing the content of the stories and the actions of the actors, we discover various aspects and meanings of this urban legend that remain hidden in its basic form and give us insight into the local and national political situation, as well as the economic potential of the use of mythic constructions for tourism purposes, that is the openness or clannishness of formal institutions, the media and individuals for the possible use and adjustments of such narratives for personal interests and needs.

Key words: urban legends, narratives, haunted places, belief in ghosts, crossroads, tourism of the mystical and the occult, museology, fakelore